

Міністерство культури та інформаційної політики України
Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»
Хмельницька обласна організація
Національної спілки архітекторів України

ПАМ'ЯТКОЗНАВТВО: СУЧАСНІ АСПЕКТИ

*матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної
онлайн-конференції,
м. Кам'янець-Подільський,
29 вересня 2022 р.*

Кам'янець-Подільський
2022

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» (протокол №2 від 20 грудня 2022 р.)

Рецензенти:

Маркович Марія Йосипівна, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики їх викладання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, учений секретар Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Редакційна колегія:

Березіна Інна Вікторівна, кандидат архітектури, доцент, викладач Київського національного університету будівництва і архітектури, Кам'янець-Подільського фахового коледжу будівництва, архітектури та дизайну; *Лукашук Валентина Сергіївна*, заступник начальника управління культури – начальник відділу Департаменту інформаційної діяльності, культури, національностей та релігій Хмельницької обласної державної адміністрації; *Рудюк Лариса Йосипівна*, учений секретар НІАЗ «Кам'янець» (відповідальний редактор); *Пагор Валентин Віталійович*, кандидат історичних наук, науковий співробітник НІАЗ «Кам'янець» (відповідальний секретар); *Фенцур Василь Володимирович*, генеральний директор НІАЗ «Кам'янець», член ІКОМОС (голова редколегії).

П-15 Пам'яткознавство: сучасні аспекти: матеріали Другої Всеукр. наук.-практ. онлайн-конференції, м. Кам'янець-Подільський, 29 вересня 2022 р. / [редкол.: В.В. Фенцур (гол. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 2022. 160 с.

Збірник містить матеріали Другої Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції «Пам'яткознавство: сучасні аспекти», що проходила 29 вересня 2022 року. Видання розраховане на істориків, архітекторів, реставраторів, мистецтвознавців, музейних працівників, краєзнавців і всіх шанувальників старовини.

За достовірність наведених даних та посилань несе автор публікації.

Позиція редакції необов'язково збігається з позицією авторів.

УДК 908:351.853(477)(=162.1)(063)

ББК 79.0+63.3(4Укр=Пол)я431

П15

Передмова

Сьогодні, під час російської збройної агресії, захист вітчизняної духовної і культурної спадщини є одним із пріоритетів національної безпеки України. Тому виявлення, комплексне вивчення і оцінювання, дбайлива охорона та виважене використання об'єктів культурної спадщини має важливе значення для збереження нашого культурного надбання як невід'ємної частини універсальної культури людства. Ці питання розглядались у роботі Другої Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції «Пам'яткознавство: сучасні аспекти», що проходила 29 вересня 2022 року у Національному історико-архітектурному заповіднику «Кам'янець».

Матеріали конференції містять цінну історичну, архітектурознавчу та культурологічну інформацію про знакові об'єкти культової, палацової, оборонної архітектури на українських теренах. У наукових доповідях глибоко проаналізовані окремі аспекти містобудівної структури населених пунктів, описані унікальні музейні колекції, окреслені класичні та новітні підходи до дослідження пам'яток архітектури та інших об'єктів візуальних мистецтв. Глибокий рівень науковості та подачі фактів і висновків зумовлює важливість поданих матеріалів для науковців у сфері архітектури, історії, образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, а також широкого кола поціновувачів української зокрема та європейської культури в цілому.

*Інна Березіна,
мистецтвознавець, кандидат архітектури, доцент*

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	3
<i>Алла Батюк</i> , EX LIBRIS РОДИНИ КОЧУБЕЇВ.....	6
<i>Олена Вільчинська</i> , ІКОНОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ З ФОНДІВ НІАЗ «КАМ'ЯНЕЦЬ»: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ.....	10
<i>Наталія Ганусевич</i> , КОМПЛЕКС МОНАСТРИРЯ О. БЕРНАРДИНІВ М. ЗБАРАЖ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІКОНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	14
<i>Тетяна Герасимчук, Лілія Свінцицька</i> , ІСТОРІЯ ОДНОГО БУДИНКУ НА ВУЛИЦІ ГУНСЬКІЙ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ	19
<i>Ірина Грузер</i> , БУДІВЕЛЬНА КЕРАМІКА З ФОНДІВ НІАЗ «КАМ'ЯНЕЦЬ» – ЦЕГЛА	24
<i>Ганна Кіщенко</i> , ІСТОРИЧНІ ЗАЛИ ВИШНІВЕЦЬКОГО ПАЛАЦУ – ТЕАТРАЛЬНА ЗАЛА.....	31
<i>Галина Кобаса</i> , ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТЕРЕБОВЛЯНСЬКОГО ЗАМКУ XIV–XVII СТ.....	35
<i>Олександр Козак</i> , КУЛЬТУРНІ НАДБАННЯ СІЛ МАКІВСЬКОЇ ГРОМАДИ, ЩО НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ, В КОНТЕКСТІ СЬОГОДЕННЯ ТА АСПЕКТИ ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ, ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ Й ВИКОРИСТАННЯ.....	39
<i>Надія Кукса</i> , АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МИХАЙЛА КУЧЕРИ НА ЗАМЧИЩІ ХМЕЛЬНИЦЬКИХ У СУБОТОВІ НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР.	44
<i>Анна Кулішова</i> , ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ГОНЧАРСЬКА БАШТА	49
<i>Оксана Ломко</i> , ІНТЕРНЕТ-ТЕХНОЛОГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ».....	54
<i>Мар'яна Мавдюк</i> , ПАЛАЦОВІ ВЕСТИБЮЛІ У ВИШНІВЕЦЬКОМУ ПАЛАЦІ. ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ	59
<i>Тетяна Митрофанова</i> , ПЕРСПЕКТИВИ ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРИКО- ЕТНОГРАФІЧНОГО КОМПЛЕКСУ «КОЗАЦЬКИЙ ЗИМІВНИК» НА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ».....	63
<i>Надія Мірошниченко</i> , ІСТОРІЯ ПАМ'ЯТНИКА НІКОЛІ АРТЕМОВИЧУ ТЕРЕЩЕНКУ У ГЛУХОВІ.....	68

Руслан Нагнибіда, ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ МІСТЕЧКА ТАРНОРУДИ	71
Валентин Пагор, НІМЕЦЬКИЙ ПЛАН КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ГАБРІЕЛЯ БОДЕНЕРА (1726 Р.): ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	80
Валентин Пагор, ДО ІСТОРІЇ ХРЕСТОВОЗДВИЖЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ	88
Ірина Паламарюк, ІСТОРІЯ ПОШТОВОЇ СПРАВИ В БАТУРИНІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	96
Ольга Пеньова, ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ЗАПОВІДНИКІВ ДЛЯ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ ЯК ЧАСТИНИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ПРИКЛАДІ НІАЗ «КАМ'ЯНА МОГИЛА»	103
Наталія Пільтяй, ІСТОРИЧНИЙ ГУРТOK «БАТУРИНСЬКИЙ КУРІНЬ»: ФОРМИ І МЕТОДИ РОБОТИ З ДИТЯЧОЮ АУДИТОРІЄЮ	110
Тетяна Полякова, БАШТА-БРАМА КРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО ПАЛАЦОВО-ПАРКОВОГО АНСАМБЛЮ: МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ	116
Марина Пономаренко, ІСТОРИОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ, ПРИСВЯЧЕНІ КАЧАНІВСЬКІЙ САДИБИ.....	121
Лариса Рудюк, СКУЛЬПТУРНИЙ ДЕКОР ЕКСТЕР'ЕРУ КОСТЕЛУ СВЯТОЇ ТРІЙЦІ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ	125
Лілія Свінцицька, Олег Свінцицький, ФОРМУВАННЯ ЗАБУДОВИ САДИБИ НА РОЗІ ВУЛИЦЬ ШЕВЧЕНКА ТА ГУНСЬКОЇ (ВУЛ. ШЕВЧЕНКА, 41).....	131
Аліна Силаєва, ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПЕТРОГЛІФІЧНОГО КОМПЛЕКСУ «КАМ'ЯНА МОГИЛА» ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	140
Віктор Травінський, КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА В КОНТЕКСТІ КОМПЛЕКСНОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ МІСТА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО НА 2005–2015 Р.Р.....	146
Наталія Чергик, «ОПИС КОЛЕКЦІЇ НАРОДНИХ ПИСАНОК ЛУБЕНСЬКОГО МУЗЕЮ К. М. СКАРЖИНСЬКОЇ» В ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ НАУКОВЦІВ.....	151
Ганна Ярміш, РЕАЛІЗАЦІЯ РЕСТАВРАЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ КОМПЛЕКСІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	153
Відомості про авторів	157

EX LIBRIS РОДИНИ КОЧУБЕЇВ

У статті представлено описи екслібрисів приватних бібліотечних колекцій представників козацько-старшинського роду Кочубеїв. Акцентовано увагу на екслібрисах Василя Вікторовича Кочубея (1812–1850), Сергія Вікторовича Кочубея (1820–1880), Олександра Васильовича Кочубея (1788–1866), Аркадія Васильовича Кочубея (1790–1878), Петра Аркадійовича Кочубея (1825–1892). Хронологічно структуровано інформацію про книгозбірні представників нетитулованої гілки роду Кочубеїв у ХІХ ст. та сучасне місцезнаходження деяких примірників книг із їхніми екслібрисами.

Ключові слова: екслібрис, книжний знак, бібліотечна колекція, родинний герб, Кочубей.

Приватні бібліотеки є важливою складовою інтелектуальної культури України. Часто вони нараховували десятки тисяч томів, адже століттями були головним і беззаперечним джерелом знань. Мати власну бібліотеку було необхідно та престижно. Тематика й наповнення книгозбірень у різні часи змінювалась, однак, переважно, це були зібрання творів класиків світової літератури, вчення відомих філософів, історичні праці та енциклопедії, географічні путівники та атласи. Існування приватних бібліотек створило необхідність мати власний книжковий знак (екслібрис) – мітку, яка означала б належність книги до конкретної книгозбірні. Слово «екслібрис» походить від латинського «ex libris» – «з книг». У ХІХ ст. більшість відомих українських родів запозичили ідею створення високохудожніх екслібрисів, які, в той час, широко використовувалися на заході Європи. У даній статті піде мова про книжкові знаки представників козацько-старшинського роду Кочубеїв.

Дослідження чисельності, тематики, місця зберігання і долі бібліотек Кочубеїв цікавило багатьох дослідників. Відображення цього питання мають місце у працях українських істориків: Наталії Ребрової, Ірини Зіборової, Віктора Вергунова та інших. Автором першого ґрунтовного дослідження екслібрисів на книгах бібліотеки Кочубеїв стала Тетяна Мяскова, але її праця характеризує книжковий знак лише Олександра Кочубея.

Нащадкам цього роду у ХІХ ст. належало близько семи екслібрисів. Майже всі вони були гербовими, тобто містили зображення родинного герба і девіз «Elevor ubi consumor» [7, с. 6]. Гербові екслібриси набули поширення в Європі з ХVІІІ ст. і вважалися універсальними, оскільки були доречними для книги будь-якої тематики. В той же час такі екслібриси були «безмовними», вони ніяк не характеризували власника бібліотеки [4, с. 4]. Серед художників створення гербового книжного знаку вважалось заняттям не престижним і прирівнювалось до копіювання, тому вони часто не підписували свої роботи. Можемо припустити, що це стало причиною відсутності підписів на більшості книжкових знаків, про які йде мова у даній статті.

У ХІХ ст. рід Кочубеїв розділився на дві гілки: титуловану (княжу) і нетитуловану (дворянську). Засновником титулованої гілки був Міністр внутрішніх справ Російської імперії Віктор Павлович Кочубей (1768–1834). Нетитуловану ж заснував підкоморій Глухівського повіту і глухівський повітовий предводитель дворянства Василь Васильович

Кочубей. Ознакою нетитулованості була відсутність князівських і графських титулів у її представників [6, с. 11].

Княжій гілці роду Кочубеїв належали два гербові екслібриси. Їх власниками були сини Віктора Павловича – граф Василь Вікторович та князь Сергій Вікторович. Перший екслібрис є гравійований, має напис «Bibliothèque du C.V. Kotchoubey» і зустрічається в двох варіаціях – з рамкою і без. Інший – має напис «Диканская библиотека» [7, с. 6].

Представникам дворянської гілки Кочубеївського роду належали чотири гербові екслібриси [7, с. 6]. Вони містять точну копію затвердженого родинного герба і концептуально відрізняються лише іменами власників.

Найдавніший з них має напис «Из библиотеки Ал. Вас. Кочубея» і належав члену Державної ради Російської імперії Олександрю Васильовичу Кочубею (Рис. 1). У його бібліотеці була переважно франкомовна література і зберігалась вона, скоріш за все, в його маєтках Кинашівка та Білі Вежі в Борзенському і Конотопському повітах Чернігівської губернії (нині села Кинашівка і Біловежі Перші Ніжинського району Чернігівської обл.). Оскільки спадкоємців Олександр Васильович не мав, то свою чисельну бібліотеку заповів брату, сенатору Аркадію Васильовичу Кочубею [5, с. 446].

Книгозбірня Аркадія Васильовича нараховувала понад 10 000 примірників, переважно, історичної тематики. Вона знаходилася в селі Згурівка Прилуцького повіту Полтавської губернії (нині с. Згурівка Броварського району Київської обл.). Відомі два варіанти екслібрисів на його книжках. Перший – святковий, з гербом і написом «Изъ библиотеки Аркадія Кочубея», а інший – штамп з написом «Библиотека А.В. Кочубея. Згуровская». Своє книжкове надбання Аркадій Кочубей заповів сину Петру [2, с. 7].

Петро Аркадійович, будучи людиною високоосвіченою, постійно поповнював свою бібліотеку. Зберігалася вона в його маєтках у Згурівці та Петербурзі. На його книжках також фігурували два екслібриси з написом «Изъ библиотеки Петра Кочубея». Візуально вони подібні, але відрізнялись технікою нанесення. Один є літографією – фарба під тиском переносилася з плоскої друкарської форми на папір, а інший – ксилографією – формою була вирізьблена на деревині гравюра. Цей екслібрис одноколірний та має чималий розмір – 9,5 × 8,2 см, що є характерною рисою книжних знаків II половини ХІХ ст. [7, с. 6]. В нижньому лівому куті розміщений підпис автора: «С. Clodt» (Рис. 2).

Цей книжковий знак описаний в більшості тематичних каталогів і досліджень початку ХХ ст. [3, с. 21]. Проте, дослідники так і не дійшли одностайної думки відносно авторства цього екслібрису. Одні вважали, що автором є перший російський гравер по дереву барон Костянтин Карлович Клодт-фон-Юргенсбург, інші – живописець барон Микола Петрович Клодт, племінник Константина Карловича [1, с. 74; 7, с. 6]. Однак, порівняння підпису з іншими роботами цих майстрів і наявність ініціалу «С.», все ж схиляє до думки, що автором є барон Костянтин Клодт. Це питання потребує подальшого вивчення.

Доля більшості книг із бібліотек Кочубеїв на сьогодні невідома. Однак, невелика їх частина, у кількості 726 примірників, зберігається у відділі бібліотечних збірань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. З них: 14 книг мають приналежність до бібліотеки Аркадія Кочубея, 1 книга має екслібрис Петра Кочубея, решта (711 одиниць) – франкомовні книги, які мають ознаки приналежності до бібліотеки Олександра Васильовича Кочубея. Хронологічні межі видань – 1712–1893 рр. За тематичним складом це переважно праці істориків минулого (Франсуа П'єра Гійома Гізо, Габрієля Бонно де Маблі, Марі Жозефа Луї Адольфа Тьера, Оноре Габрієля

граф де Мірабо, Габріеля-Анрі Гайара, Вільяма Робертсона, Жана-Батіста-Анрі-Домініка Лакордена, Жозефа Ернеста Ренана) та повні комплекти зібрань творів Вергілія, Гомера, Вольтера, Гюго, Корнеля та інших [5, с. 449–450].

Надбанням фондової колекції Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» у 2014 р. стала книга із екслібрисом Олександра Васильовича Кочубея (КВ–14–7655; Д–4–2221). Вона має розміри 24 × 16 см і обсяг 556 сторінок та описує події французько-російської війни 1812 р. Її титульна сторінка втрачена, тому точна назва, авторство і рік написання залишаються не визначеними.

Попри те, що на більшості екслібрисів представників родини Кочубеїв був зображений родинний герб, всі вони різнилися стилем виконання і деталізації, що свідчить про уважність власників до естетичного оформлення своїх колекцій. Сьогодні книгозбірні Кочубеїв потребують ретельного збереження і глибокого дослідження не лише істориками, але і мистецтвознавцями. Вони є вагомим свідченням високої інтелектуальної культури нащадків української козацької еліти.

Джерела та література

1. Адарюков В. Русский книжный знак. 2-е изд., доп. и испр. Москва: Среди коллекционеров, 1922. 92 с.
2. Вергунов В. Бібліотека П. А. Кочубея. Панорама. 2015. 12 червня [№ 24 (6212)]. С. 7.
3. Верещагин В. Русский книжный знак. СПб., 1902. 86 с.
4. Дениско Л. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог / Л. М. Дениско, Ю. К. Рудакова; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2017. 350 с.
5. Мяскова Т. Особова бібліотека Олександра Васильовича Кочубея у фондах НБУВ: історія побутування та сучасний стан. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2013. Вип. 37. С. 444–451.
6. Реброва Н. Рід Кочубеїв у суспільно-політичному та соціокультурному житті України кінця XVIII – початку XX ст. Дисерт. на здобуття наук. ступ. кан. істор. наук 07.00.01 – історія України. Чернігів, 2021. 291 с.
7. Соколовский А. Книжные знаки семьи Кочубеев. Труды ЛОЭ. 1925. № 5. 40 с.

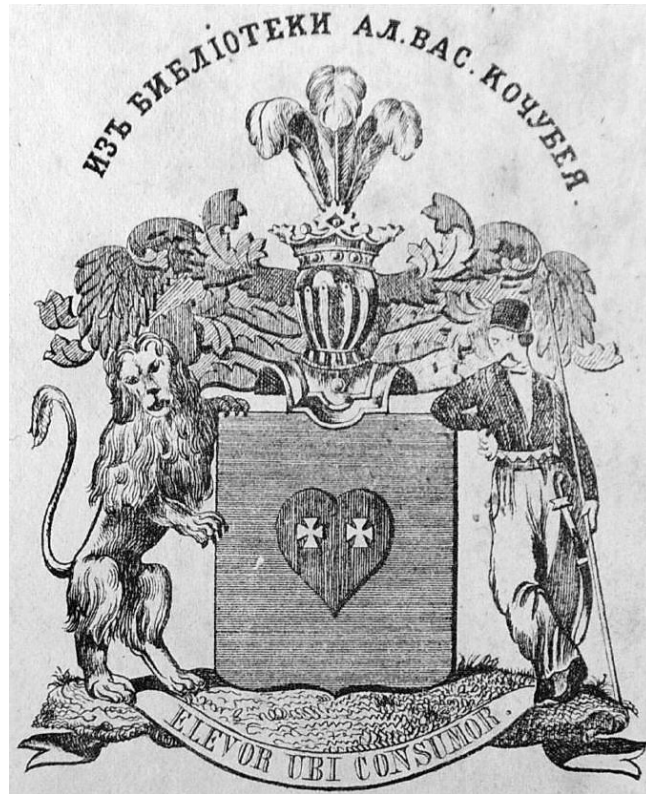

Рис. 1. Екслібрис Олександра Васильовича Кочубея.
Невідомий худ. I пол. XIX ст.

Рис. 2. Екслібрис Петра Аркадійовича Кочубея.
Худ. Клодт. II пол. XIX ст.